

ZÁGONI MIKLÓS

Feminizmus és ökológia

Lévai Katalinnak az elmúlt évek egyik legjelentősebb szellemi-kulturális mozgalmáról, a feminizmusról írott tanulmányai (Esély 2000/1, 2000/2, 2000/5) és könyve (A nő szerint a világ, Osiris, 2000) inspiráltak arra, hogy feminizmustörténeti gondolatait továbbfűzzem, s más meghatározó ezredvégi sorskérdéseinkhez: az ökológiához (a zöldekhez, a környezetvédelemhez) való bensőséges viszonyában is megvizsgáljam.

Konrad Lorenz Nobel-díjas etológus írja: „Mivel az ember mindenfajta erkölcsi felelőssége értékfelfogásaiból táplálkozik, szembe kell szegülnünk azzal a járványszerű téveszmével, hogy csak a megszámlálható és megmérhető dolgok tartoznak a valósághoz. Meggyőzően ki kell mutatnunk, hogy szubjektív tapasztalási folyamataink a valóságosságnak ugyanazzal a fokával bírnak, mint minden, ami az egzakt természettudomány terminológiájával kifejezhető.” Egy példa: a háziasszony észreveszi, megérzi a ház vagy a család romlásának legapróbb jelét is, még mielőtt bármi mérhető vagy számszerűsíthető változás mérhetővé válna.

Azt gondolhatnánk, Lorenz ezen alapvető észrevétele megalapozza a „női tudományok” sorát, többek között a feminista ökológiát¹. E tudományok szakítanak azzal a – Lorenz által scientistának nevezett, és Galilei híres matematika-idézetétől eredeztethető – európai hagyománnyal („A Természet nagy könyve a matematika nyelvén van megírva”), amely kategorikusan kizár mindent a természettudományok köréből, ami nem írható le vagy fogalmazható meg a matematika nyelvén, s helyettük teret engednének a szubjektív, érzésre és esztétikumra alapozott megismerés számára. Lorenz világos érveket hoz amellet, hogy az esztétikai információ éppoly lényeges evolúciós tudásforrás, mint az értelmi tudás, ha a csapatomat nem ebbe, hanem abba az irányba vezetem tovább az ismeretlen erdő mélyén, ott a szép és csúf kategóriáiban éppúgy évezredesen rögzült biztonsági tapaszt-

¹ Az ökológia szót Ernst Haeckel német biológus alkotta meg 1869-ben, a görög *oikos* – háztartás, tűzhely – kifejezésből. A tudományág a Föld élőlényeiének és a szárazföldi-óceáni-légköri élettérnek a kölcsönhatásait egységes egésként vizsgálja.

talatok jelennek meg, mint a racionálisan indokolható magyarázatokban. Ha egy tájat, egy erdőrészletet szépnek találok, nem pedig taszítónak és félelmetesnek, az utólagos elemzés nagy valószínűséggel jobb helyválasztásnak is mutatja majd: átláthatóbb, kevésbé sötét, talán nem olyan szűk, jobb menekülési útvonalakat enged, egyúttal azonban rejtekhelyeket is kínál. A „tetsző” és a „nem tetsző” közötti választásokról ma már tudjuk, hogy jelentős mértékben genetikai kódok, nem pedig személyes tapasztalatok vagy kulturálisan tanult formák következményei. A rájuk alapozott tudás éppúgy valóságleírás, mint a modern természettudományok számszerűsített elemzéseinek sora.

Ez a felfogás mégis mind a mai napig ellentmondásos viszonyban áll a tudománycsinálás fősodrával: nem született meg egy emocionális alapú tudománycsinálás. De súlyos támadások érik magának a feminista mozgalomnak a történeti ága felől is, mondván: elfogadhatatlan már magának az alapgondolatnak a felvetése is, hogy tudniillik az emocionális gondolkodásnak a racionalitással való szembeállításakor bármilyen értelemben is a nőkre utalni. Az elképzelés valódi támogatást lényegében csak a zöld gondolkodók köréből kapott; ők viszont a jelenlegi környezeti világhozzásból való kibontakozás egyik legfontosabb lehetőségét látják benne.

I. A történelmi feminizmus

A korai történetnél meg kell emlékezni azokról az amerikai földtulajdonos hölgyekről (pl. Margaret Brent), akik az 1650-es években kísérelték meg, hogy bejussanak a Törvényhozásba, mondván: ha Angliában lehet „nő a király”, miért ne lehetne Amerikában nő a képviselő? Az újkori nőjogi mozgalmak „sikerre ítélt” megindulása nagyrészt *Mary Wollstonecraft*nak köszönhető, aki 1792-ben *A Vindication of the Rights of Woman* című munkájával komoly feltűnést keltett Londonban, s álláspontját a legfelső szellemi körökben is terjeszteni tudta, különösen, amikor később Shelley felesége lett (aki Keats-szel és Lord Byronnal a kor legnagyobb hatású költői közé tartozott); noha forradalmi hangütése miatt követeléseinek tartalma nemcsak akkor, de a későbbi viktoriánus Angliában is sokáig elfogadhatatlan volt. Úgyis szintén nem kerültek be Napóleon Törvénykönyvébe azok az elvárások, amelyeket a nagy francia forradalom (1789) idején a női republikánus klubokban követeltek: a szabadság, egyenlőség, testvériség elveinek nemtől függetlenül mindenkire érvényes kiterjesztését. Mindenesetre az Egyesült Államokban az ő harci szellemüket vitte tovább *Lucretia Mott* és *Elizabeth Cady Stanton*, akik a Women's Rights Convention 1848-as megszervezésével újtárra indították a modernkori női jogvédő mozgalmat. Ettől kezdve a történet egyenesen vezet a jól ismert szüfrasset-törekvéseken (Susan B. Anthony, Lucy Stone, Abby Kelley Foster, Ernestine Rose) és rabszolgaság-ellenes fellépéseken át

(Harriet Beecher Stowe, Julia Ward Howe, Clara Barton, Jane Addams, Carrie Chapman Catt) a huszadik század háborúellenes, majd polgárjogi-harcos törekvésein (Rosa Parks) át a hatvanas évek legújabbkori, és immár teljes körű társadalmi-szociológiai reformokat, pszichológiai felszabadulást és erkölcsi forradalmat is követelő harcaiig.

Ezek a törekvések a legutóbbi időkig mégis csak kisebb mértékben irányultak a társadalom *általános* megváltoztatására, a szociális egyenlőtlenségek javítására, sokkal inkább a *nők* saját jogegyenlőségének kivívására, a munkahelyi diszkrimináció csökkentésére, majd később a szexuális elnyomás feloldására. E mozgalmak eredményei teremtették meg az alapot a modern feminizmus hetvenes, nyolcvanas években kezdődő *második fokozatának* beindulásához, amikor a követelés immár *az egész társadalom* maskulin erőszakosságának és férfias, versengő radikalitásának finomítására, tompítására irányulhatott. Kétségtelen azonban, hogy a két fázis közötti ellentétek ma is hangsúlyosan fennállnak, és ez első, a női jogegyenlőségért való harc céljai és eszközei gyakran összeütközésbe kerülnek a második szakasz, az ökoszociális érzékenységgű társadalom kialakításáért folyó küzdelem eszközeivel és módszereivel.

II. A második fázis

A feminizmus irányváltása a speciális női egyenjogúsági követelésektől az általános társadalmi-gazdasági „macsóizmus” ellenzése felé egyértelműen a környezetvédő mozgalmak hatvanas, hetvenes évekbeli felbukkanásához köthető. A korai zöldek először csupán egy másik alternatív csoportot láttak a feministákban, s így csak lazán, távoli szövetségeseknek tekintve őket, kapcsolódtak hozzájuk, kevésbé a felismert tartalmi azonosságok, mint inkább „az ellenségem ellensége a barátom” elv alapján. A szó szerinti fordulópontra *Fritjof Capra* osztrák származású kaliforniai fizikus *Fordulópont* című bestsellere hozta meg (*The Turning Point*, Simon & Schuster 1982).

A mű korunkat mint az általános világkrízis állapotát határozza meg (s megállapíthatjuk: ebben az 1980-as évektől máig alapvető változás nem történt: amennyit javult az emberiség biztonsági helyzete a két világrendszer nukleáris szembenállásának megszűnése után, annyit romlott a természet állapota és nőtt a környezeti veszély). Capra a szegény és a gazdag országok közötti különbségek gyors növekedéséről, az emberiség eddig példátlan szétszakadásáról, a nagyvárosi bűnüzésről, alkoholoról és drogról, a politikai moralitás felborulásáról, az egészségügyi válságról, a mentális betegségekről, etikai céltevesztésről, valamint a gazdasági és környezeti krízis növekedéséről beszél. Mint mondja, az ezek ellen fellépő alternatív csoportok, de az (egészségügy, oktatásügy megjavítását, reformját célzó) állami beavatkozások is csupán felszíni kezelést, tüneti terápiát kínálnak, holott magát az okot, a társadalmi berendezkedés magvát, civilizációs gyö-

kerét kell feltárnunk és megértenünk. E gyökereket pedig a nyugati civilizációt tartó kulturális-tradicionális oszlopok egyensúlyának felborulásában látja. Capra a tao filozófiájának szimbólumait használja a két fő civilizációs forrás leírására: a *jint* és a *jangot*. Könyvében emellett érvel, hogy ezek szimmetriája képes volna a társadalmat dinamikus egyensúlyban tartani, a nyugati civilizáció azonban az elmúlt háromszáz év során felborította ezt az egyensúlyt és következetesen a jang erőket és értékeket részesítette előnyben. A jinhez és a janghoz rendelhető meghatározások Capra szerint a következők:

JIN	JANG
feminin	maszkulin
egyezkedő	parancsoló
felelős	agresszív
együtműködő	harcoló
intuitív	racióális
szintetizáló	analizáló

Végigtekintve társadalmunk működésén, mindenütt a jang túlsúlyát észlelhetjük. A női és férfi szerepek és értékek egyensúlya helyett a férfiasság dominál; a megegyezésre való törekvés helyett a parancsuralmi, hatalmi politizálás érvényesül kicsiben és nagyban; a felelősségvállalás és az előrelátó döntés helyett az agresszív érdekérvényesítést látjuk; a különféle társadalmi erők együtműködése helyett a versenyszellem és a harcias kihívás a felhajtóerő; világképünkben a beleérző-együttérző, esztétikus-emocionális, valamint a számszerűsítő-logikus értelmi-rationális döntések együtműködése és szintézise helyett kizárólag a túlhajtott érdekracionalitás győzedelmeskedik; egyáltalán az ellentétek egységét kereső és magasabb szintézisben feloldó gondolkodás helyett mindent elsöpör az analitikus-érvelő, a „győzedelmes argumentum” felé törő logika.

Capra részletes történeti és társadalmi körképet nyújt tézisei alátámasztására. A nyugati kultúra technicista-rationális túlsúlyát a newtoni fizika forradalmától – illetve az azt előkészítő Galilei–Descartes-féle gondolkodásmódtól – származtatja, de meggyőződésem szerint hivatkozhatna akár civilizációnk két ókori oszlopára, Platón és Arisztotelész kettősségére is. Platón dialógusaiban mindkét fél szóhoz jut, és vitájuk egyensúlyában egy magasabb egység kerül kifejeződésre, míg Arisztotelész racionális analízisek révén jut el metafizikájához. Logikája, melyet az Organonban fejt ki, elemző-deduktív, szillogizmusai a „tertium non datur” elvét érvényesítik; míg Platón az ellentéteket megengedő és kezelni képes dialektikus logikát használja. Platón Ideatanában egy szellemi természetű lényeg-fogalmat fejt ki, Arisztotelésznél a lényeg teljesen evilági, materiális. Kettejüknek a mind a hellenisztikus korban, mind a középkorban érvényesülő vitatkozó egyensúlya csak Aquinói Szent Tamásnál borul fel egyértel-

műen Arisztotelész javára, s valóban innen számítható az európai szellem vonzalmainak eltolódása mindazon elemek felé, amelyeket Capra mai világkrízisünk fő okozóiként ismer fel.

Capra gondosan rámutat a történeti csomópontokra. Descartes filozófiájában kerül át a hangsúly a MI-ről az ÉN-re: ÉN gondolkodom, tehát ÉN vagyok. Holott ha valami, akkor a gondolkodás közösségi-szociális termék, ezért a MI visszaszorítása éppen ezen a ponton különösen igazságtalan és fájdalmas. Tőle származik az elme teljes és tudatos önkontrollja lehetőségének víziója is – amelyet majd csak Freud meri két évszázaddal később megkérdőjelezni a tudattalan (a descartes-i önkontroll által közvetlenül elérhetetlen) tartományok létezésének felismerésével (éppen azért az álom a legfőbb út² ezen területek feltárásához, hiszen ilyenkor a tudat öntudat nélkül működik). Szintén Freud fogalmazza meg, hogy a szexualitás olyan determinációkat ad a személyiséghez, amelyek alapvetően a descartes-i tiszta belátású ész tartományán kívül esnek³. Newton kezében bontakozik ki és épül teljes világképpé ez a mechanisztikus látomás: a világot apró, élettelen atomokra bonthatjuk, s ezekből a dolgok újra és tetszőlegesen, szabadon felépíthetők. Capra szerint a nyugati civilizáción mára teljesen elhatalmasodott „szétszerelési és összerakási” technicista mánia innen eredeztethető. Ezért gondoljuk, hogy minden és mindenki elmozdítható és kicserélhető – a gyerek például az iskolájából, a közösségből szabadon kiemelhető és racionális érvek alapján egy másik, „jobb”-nak mondott iskolába átemelhető; a házaspárok elemei tetszőlegesen, pillanatnyi érdek alapján csereberélhetőek; semmihez, sem a munkához, sem az otthonhoz nem fűz senkit „belső” kapcsolat, ezek egy racionális szerkezet érzéketlen elemei, ahol csakis a működés hatékonysága és a versenybeli sikeresség a szempont.

Capra ezekben látja korunk összes belső feszültségének forrását, a pszichés problémák elterjedését, a társadalmi magány tömegessé válását, egyáltalán a lélek és az érzelem teljes kiiktatódását a társadalmat vezérlő elvek és kulturális alapformák közül. És innen ered a természetet kizsákmányoló, pusztító bánásmód is: csupán élettelen tárgyat, a hasznunkra való nyersanyagok forrását látjuk benne, nem észlelve élő egységét, azon magasabb létforma értékét, amelynek saját fajunkat és egyéni életünket is köszönhetjük. Ha nem értjük meg, hogy a földi evolúciós folyamat „értelme” nem az individuális, atomizálódott emberi lény számító haszontermelése és egyéni öntudata szabadnak hitt kibontakozása, hanem a Föld ezen egyediségében levő, teljes érték fenntartása és megőrzése, akkor ennek a legrövidebb távon e civilizáció összeomlásához kell vezetnie.

A természethez való viszonyunk az újkori tudományban – ezt

² Freud a „királyi út” kifejezést használta (a szerk.).

³ Bár Freud nem húzott éles és merev választóvonalat a tudattalan és a tudatos közé, mert így nem lett volna értelme a pszichoanalízisnek, amely a kettő közti kiegyezést segíti, és a szublimációnak, amely az ÉN és a MI közötti civilizációs érintkezés egyik záloga (a szerk.).

Capra mellett több más szerző is vizsgálja – explicite is maszkulin, ahol a külvilág mint meghódítandó (s ha ellenáll, megerőszakolandó) nő jelenik meg. „Hatalom a természet fölött”, „behatolás a természet érintetlen rejtekébe”, „fellebbenteni Természetanya titkairól a fátylat”, „ellenállását megtörni”, „legyőzni”, „leigázni”, „urává válni”, „szolgálatunkba hajtani” – mindezek a legmegszokottabb, legtipikusabb szófordulatok azon kutatók, tudósok, mérnökök szövegeiben, akik az elmúlt egy-két évszázadban meghatározói voltak a nyugati tudomány kialakulásának. Hol vagyunk ma már a klasszikus görögség szemlélődő természetismeretétől vagy a keleti kultúrák meditatív valóság-megértésétől? De hol Bacon 1600-as évekbeli mérési-kísérleti módszereitől is? Ma a fizikusok már „bombázzák” az atommagot, Ernst Rutherford atomkutató „katonai támadási startégiákról” beszél, amelyekkel „áttörhetjük a természet utolsó védvonalait is”. (Kiváló példák sorát hozza *Brian Easlea: Fathering the Unthinkable: Masculinity, Scientist and the Nuclear Arms Race*, PlutoPress, London, 1983.) Úgy tűnik, véglegesen feladtuk a középkor organikus világgképét, amely még az ökológiai értékrendet elősegítő értékrenddel rendelkezett – mondja Capra, s itt egy berkeleyi tudományfilozófustól idéz: (a középkorban) „a földnek mint élő organizmusnak és tápláló anyának a képe olyan kulturális kényszerként működött, amely korlátozta az emberek cselekvési lehetőségeit. Egy anyát senki nem öl meg könnyedén, nem ás le belé aranyért, nem csonkítja meg a testét ... Amíg a földet élőnek és érzőnek tekintették, az erkölcsi emberi magatartás megszegéseként fogták fel, ha kárt tettek benne.” (*Carolyn Merchant: The Death of Nature*, 1980, Harper & Row.)

Ma mindennek a mentalitásnak már nyoma sincsen. A természet-hez való viszonyunk az elmúlt húsz évben a romlás további vészes kibontakozását és felgyorsulását hozta magával. Apokaliptikus környezeti látomásához újabb tényezők társultak, melyek a feminista társadalomkép és az ökológia sürgető és szükségszerű – bár nem problémamentes – összekapcsolódását feltételezik. A jin és jang felsorolt tényezőihez *Daniel Quinn* híres regénye, az *Ismael* (Föld Napja Alapítvány Kiadó, 1994) egy újabb, alapvető fontosságú párost tett hozzá: a *megőrzők* és az *elvezők* kettősségét. Az első egy egyensúlyi, természetközeli társadalom és civilizáció jelzője, amely képes hosszú távú együttélésre a Föld ökológiai rendszereivel, míg a második a mai társadalom, amely a természettől mindent elvesz, ostoba és öngyilkos módon még azt is, amire önmaga fenntartásához és újratermeléséhez szüksége volna. Több olyan lokális példát ismerünk a civilizáció történetéből, amikor egy nép nem fenntartható módon használta fel természeti erőforrásait, s kiirtva a fákat és az állatokat, a tönkrement földön éhenhalt és kipusztult maga is. A jelenben, amikor immár ezt globálisan is képesek vagyunk megismételni, csak egy radikálisan ökofeminin szemléletű társadalom, egy új, egyensúlyi *matri-patriarchátus* jelenthetne esélyt. Ennek kialakítására azonban nagyon rövid

időnk maradt: a romló klimatikus tendenciák, az elszennyezett légkör és föld alig engedélyez egy pár generációnyi próbálkozást ehhez.

A belső tényezőkhöz visszatérve szintén egy kétezer éves civilizációs történet fordulópontjához értünk. Úgy tűnik, a mai globalizált versenyvilágban az ősi törvények nem érvényesek többé: áthágásuk immár túlélési kényszerré, tömeges társadalmi szabállyá, sőt, követhető értékrenddé válik. „Ne kívánd meg felebarátod vagyonát, feleségét”? Dehogyanem! Tedd tönkre, szerezd meg, vedd el; jó kaland, „önmegvalósító kihívás” az egyéniségednek! „Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrel”? Ugyan: az a gyengeség jele. Lőj vissza puskával, rakétával azonnal, s „hős” leszel. „Segíts a gyengébbnek, az elesetteknek”? Ellenkezőleg: ma a kötelező szülői jótanács éppen a fordítottja: „Te csak menj fiam előre, ne törődj senkivel!” A közösségi játékszabályok felrúgása pillanatnyi egyéni előnyökért régen is előfordult, *de sohasem vált a cselekvés erkölcsi szabályává*. A mai versenyvilág azonban *kötelezően* írja elő a *győzni, bármi áron* elvét; s valóban, a győzelem árát és hátterét firtatni immár *illetlenség*. Íme, az illemszabályok történetileg páratlan sebességű megváltozása, ami egy társadalmi összeomlás egyértelmű jele: ezen elv ugyanis a kanti értelemben nem tehető imperatívusszá: általános követése a közösség pusztulásához – nem morális, hanem fizikai pusztulásához, a legerősebbek fennmaradásához és minden más „emberi” tényező szelekciós kihullásához – vezet. Egyszerűbben szólva, eldobható mindaz az érték és tudás, amit például a Mátyás király körüli népmesekincs hordoz a jó megjutalmazásáról és a gonosz bűnhődéséről; mindennek a mai világban egyszerűen már *nincs értelme*. Ez valódi kulturális fordulat, azt gondolom, mindannak az összeroppanása, amit mindeddig hagyományosan a „társadalom” fogalmán értettünk.

Egy érdekes pszichológiai teszt bizonyítja, hogy a morális szabályok áthágásával való előrejutás és az erkölcsi kötéseknek a „legfeljebb beperel” elvével való jogállami helyettesítése csupán egy mestersegesen ránk kényszerített elv, melyet az emberek csak a fennálló alternatíváinak hiánya miatt fogadnak el, de a mélyben a szociális egyenlőség iránt igen erős kötődés maradt fenn a több évtizedes ultraliberalizmus után is. Eredetileg a formális logikai készségek vizsgálatára találták ki az alábbi tesztet (P. C. Wason és P. Jonhson-Laird, szerk.: *Thinking: Readings in cognitive science*. Cambridge University Press, 1977). Legyen négy kártyánk, mindegyiknek egyik oldalán egy szám, a másikon egy betű. Az elénk helyezett kártyákon az alábbi jeleket látjuk: E, K, 4, 7. El kell döntenünk, hogy igaz-e az alábbi szabály: ha a kártya betűs oldalán magánhangzó van, akkor a másik oldalán páros szám áll. Melyik kártyát fordítanánk meg, hogy a szabályt igazoljuk (vagy megcáfoljuk)? Feladat, hogy minél kevesebb fordítással érjünk el eredményt. Nos, ez nyilvánvalóan egy formállogikai feladat, „HA–AKKOR” jellegű kapcsolatot kell verifikálnunk. Ha az olvasó bizonytalan a válaszban, ne csodálkozzék, az eredeti Wason-

teszt során pszichológushallgatók (azaz általában tanult, de a formális logikában nem járatos) kísérleti személyeknek összesen 4 százaléka adta meg a helyes választ. De természetesen a mi szempontunkból nem ez az érdekes. Ugyanez a feladat ugyanis vizsgálható más feltételek között is, amikor a betűk és a számok helyett más jelek vagy akár összefüggések szerepelnek, de oly módon, hogy a feladat formállogikai szempontból *azonos* legyen. Például: a páros szám helyett szerepeljen ez: „18 évesnél fiatalabb”, páratlan szám helyett ez: „18 évesnél idősebb”; a mássalhangzó és a magánhangzó helyén pedig álljon ez: „kiszolgálják alkohollal”, ill. „nem szolgálják ki alkohollal”. (Mikor sérül az alábbi szabály: „18 évesnél fiatalabb embert nem szolgálnak ki alkohollal”: ha 18 évesnél idősebb és kiszolgálják; ha 18 évesnél idősebb és nem szolgálják ki; ha 18 évesnél fiatalabb és kiszolgálják; ha 18 évesnél fiatalabb és nem szolgálják ki?) Egy ilyen megfogalmazásban a feladatot már 70 százalék közüli biztonsággal oldják meg az emberek. Más, életszerű és kevésbé életszerű szövegekkel is elvégezték a kísérletet.

Az eredményben az az érdekes, hogy nem érvényesül a „minél életszerűbb, annál könnyebb a megoldás” elve. Ugyanis az egyformán életszerű feltételek között is jelentős különbségek mutatkoztak a megoldás sikerességében. Számomra az a megfigyelés az igazán megfontolandó, amelyet egy kutató így fogalmazott meg: a Wason-teszt megoldása akkor a legeredményesebb, ha *szociális csalás lelepleződik le*. Magyarán: kognitív apparátusunk arra van a leginkább „kihegyezve”, hogy a szociális igazságtalanságot vegye észre; ezen körülmények közepette oldják meg a feladatot a legbiztonságosabban, lényegében az előképzettségtől függetlenül. Vagyis talán nem vonok le megengedhetetlenül általánosító következtetést, ha azt állítom, hogy a „Ne törődj azzal, ahogyan a szomszédod gazdagodik” elve olyan szociális bekódoltságainkat roncsolja, amelyek pusztítása végső soron a társadalom erőszakos és mesterséges pszichés megbetegítéséhez vezet.

III. Jelenkor és kibontakozás

A történeti feminizmus által sikerre vitt törekvések tehát ellentétben állnak az ökofeminista értékrendszerrel: ahogyan a női jogok története kiteljesedett s ahogy a női egyéniség kibontakozásának szabadsága érvényesült, úgy erősödött tovább társadalmunk maskulin jellege: a feminin oldal képviselője – ahelyett, hogy megerősítést nyert volna – lényegében elfogyott. Akár azt is mondhatnánk, a győzedelmes feminizmus következtében hatmilliárd ember él és harcol férfiként a Földön. Sőt, nehezen megszerzett egyenrangúsági jogaikból az öntudatos női vezetők alig akarnak engedni: környezetvédelmi szempontból gyakran nehezebb partnerek a férfiaknál. Épp ezért az ökofeminista irányzat az ellenkező célt tűzi ki: egy olyan feminista mozgalmat, amely a nők egyenjogúsodását nem elférfiasodásukban, hanem saját-

ságaik megőrzésében és a társadalom átalakításában, nőiesítésében látja.

Mindazokat a civilizációs-kulturális tüneteket, amelyeket Capra mint a maskulin tényezők túltengését írja le, Konrad Lorenz szinte tételesen végigveszi, s immár mint genetikus-etologikus hanyatlásunkat írja le (*Ember voltunk hanyatlása*, Cartafilus Kiadó, 1996, eredeti: *Der Abbau des Menschlichen*, Piper & Co. München, 1988) anélkül, hogy Capra munkáját ismerné. Ez mutatja, milyen erőteljes, szembezőkö korjelenségről van szó.

Lorenz sokrétű és gazdag érveléséből a veszélyek három fő csoportját kiemelve és leegyszerűsítve az *érzékelés* eltompulása, a *megítélések* torzulása és a *sokféleség* elvesztése említhető. A legegyszerűbb példákkal élve, a halál és a gyilkosság képei olyan mennyiségben áradnak például a gyerekekre az újságok címdaláról, a televízióból és a mozikból, hogy a serdülőkorukra teljesen elvesztik morális érzékenységüket, összeroppannak és tönkremennek benne azok a gátak, amelyek a vér és a szétroncsolt emberi test látványát taszítónak, ezért elkerülendőnek mutatják számunkra. Mindez egy többmillió éves fejlődés eredményét rombolja le néhány évtized alatt, amihez genetikailag lehetetlen – és elképesztően káros lenne – idomulni. Egy kifinomult érzékelését elvesztő faj azonban sokkal sérülékenyebb a legkisebb környezeti változásra is, ami felé az emberiség pedig immár a leghatározottabb léptekkel elindult.

Deformálódik a megítélőképességünk is, az egyéni értékelés szerepe elhalványul, helyette a média, a virtuális vizualitás és a külsőleg rángerőszakolt értékrend veszi át az irányítást: a reklám, a végletekig feszített versenyszellem, a mindenáron való sikerorientáció, a számszerűsített, pénzben mért győzelem, a piaci viszonyoknak minden emberi területre való kiterjeszkedése. A különféle társadalmi csoportok immár nem kulturális összetartozásuk, hanem vagyoni helyzetük alapján alakulnak ki. Mindezzel összefüggésben legyengült a tűrőképességünk, hisztérikusan reagálunk a legkisebb fájdalmakra, nincs eszközünk a vereség elviselésére, sem a csúfnak mint esztétikai kategóriának az elfogadására; mindent eláraszt a „kellemesség” igénye, az egész napos lágy zene, az örök és hazug mosolygás; képtelenek vagyunk szembenézni a tragikummal, mert ha találkozánk vele, immár nem lenne erőnk a feldolgozására. A valóság a maga közvetlenségében a civilizált emberiség számára nem elviselhető többé.

Végül, mindezek keretként és eredményeként, végbemegy egy rohamos kulturális és biológiai homogenizáció, megszűnik a fejlődés és a szelekció elemi feltételeként szükséges sokféleség, ami rohamosan tönkretesz mind a környező élőlények, mind saját magunk génállományát, amin tömegméretekben semmiféle genetikai manipuláció nem segít (ez utóbbi csak a multimilliomosok passziója és privilégiuma lesz); valamint elvesznek azok a több évezredes kulturális kész-

ségek, amelyek lehetővé tették az új helyzetekhez való idomulást és azok feldolgozását.

Kiegészíthetők ezek további olyan jegyekkel, mint a bírvágy és a hatalomvágy egymást erősítő, öngerjesztő ördögi köre, amely a 20. század során a hatalom- és vagyonkoncentrációnak olyan mértéktelen növekedéséhez vezetett, hogy az már sem egyéni viselkedési mintákkal, sem közösségi kontrollal nem kezelhető.

Ezek nem pusztán általános civilizációs betegségek, hanem konkrétan ehhez a társadalmi formációhoz kötődnek. Azért volt érdemes rövid áttekintést adni róluk, mert a jövőre, a kibontakozás lehetőségeire való utalások Lorenznél jól kitapinthatóan az ökofeminizmus fogalmköre felé mutatnak – noha maga Lorenz nem említi a feminizmust semmilyen formájában.

A jövőt illető optimizmusa elsősorban a *nevelés* megváltozásán múlik. Minden történelmi kétely és pesszimizmus ellenére Lorenz hisz abban, hogy az új generáció még mindig „tiszta lappal” lép be a civilizációba, azaz hogy a család képes lehet megfelelő és jó irányú ráhatással kivezetni a gyerekeket az ördögi körből. Itt a természettel való kapcsolat, a természetes emberi érzelmek kinyilvánítása, az élet, a szép és a jó ápolása az elsőrendű fontosságú, szemben az értékmentes, szaktudásalapú, technicista világgéppel. Egy egészséges érzelmvilágú gyermek később mindent könnyedén meg tud tanulni, amire majdan szüksége lesz, fordítva azonban az út nem járható; az agyon-tanított, érzelmentes kisgyerekből nem lesz teljes életű felnőtt. Mentésíteni kell őket a reklám parancsoló és lélekölő hatása alól, amennyire csak módunkban áll, s lehetővé tenni számukra az önálló értékítélet képességének kifejlődését. Meg kell engedni a szenvedő teremtményekkel való együttérzésre, az empátiára és a szimpátiára való alkalmasság kibontakozását, amit ma a gyengeség jelének, férfiatlan dolognak tart a ránk kényszerített közfelfogás. A közöny, az individuális elfordulás, a „csak magaddal törődj!” nagyon is gyakori volt a történelemben, de egyetlen kor sem merészelt társadalomszervező elvvé, átadandó pedagógiai értékke emelni. Világtörténetileg példátlan az az erőszakosság, ahogyan a média ma az érzéketlen gyilkológép figuráját mint példaképet, mintát állíthatja be. Lorenz nem mondja ki, de én úgy látom: az itt elvárt irányú nevelési fordulatban elsősorban a családra, azon belül is az anyára kell számítani, az iskolában pedig leginkább a női tanárookra. (Ezen a ponton hasznos lehet a pedagógiai pálya elnőiesedése.)

A racionalitás, az információ és a kommunikáció korában eddig nem látott mértékben megnövekedett a *hazugság* lehetősége. Ez gyakran nem csupán az igazsággal ellentétes közlés, hanem a torzítás, a csúsztatás, a közmegegyezéstől szándékosan eltérő fogalomértelmezés, ahol a részletes leleplező analízisre nincs lehetőség – s kellő nyelvfacsarással az is visszaverhető –, hanem csak világosan érezzük a hamisságot. Mármost ennek intézményesülése a politikai közbe-

szédben tömegeket fordít el a politikától („úri huncutság”), s míg a férfiak inkább részt vesznek a logikai átverősi játékában, a nőket emocionálisan jobban zavarja a tehetetlenség érzése, miközben nyilvánvalóan és világosan *érzik* a szavak mögött a hazugság szándékát. Amikor Lorenz a betegség és az egészség, a hazugság és az igazság, a romlás és a harmónia jelei közötti különbségtétel képességének fontosságát és jogaiba való visszahelyezésének nélkülözhetetlenségét tárgyalja, lényegében ismét arra int, hogy egy alapvető társadalmi köztöszövet sorsa a nők kevésbé leromlott, jobban megőrzött ösztöneinek kezében van.

Mint már említettük, a szociális csalás avagy a hazugság leleplezésére igen erős a magunkkal hozott genetikai készlet. Kétségtelen, hogy sok állat él tettető vagy elleplező viselkedésmóddal; jól ismert a magát könnyű prédának tettető kacsamama esete, aki a ragadozó figyelmét magára vonja, míg fiókái elmenekülnek. Van olyan rókanőstény, amely veszélyhangot hallat, hogy kölykeit elugrassa magáról, ha már úgy érzi, hogy nagyon a terhére vannak. De igen jól látható az állatok dühödt reakciója, amikor rájönnek átveretésükre. Szintén Lorenz ír le egy esetet, amelyben egy ápolójára támadó gorillát úgy fogtak el, hogy valaki hirtelen riadt tekintetét vágva az állat háta mögé nézett; amikor a gorilla reflexszerűen maga is hátrafordult, ápolóját kimentették és az állatot bezárták. A gorilla azonban rájött, hogy becsapták, és Lorenz szerint ekkor olyan dühkitörést produkált, amilyet ilyen állat még soha. Amikor megértette, hogy őt hazugság, csalás révén győzték le, ez végtelen indulattal töltötte el. Mármint mindennapi létünkben a politikai propaganda és a reklámpszichológia révén folyamatos és nyilvánvaló átverettetések végeláthatatlan sorozatában van részünk, amelyeket túrni mint „jó fogyasztóknak” egyenesen társadalmi kötelességünként tüntetik fel. Nyilvánvalóan súlyosan beteg az a közösség, amely hagyja, hogy hipnotizált médiumként külső hatalmak irányítsák az életét. Hiába jók egy társadalom számszerűsíthető, mérhető mutatói, ha működése undort kelt, ha emocionálisan taszít. Hogy ez ellen a társadalmi betegség ellen hol és hogyan lehetne hatékonyan felvenni a harcot, arra már Lorenznek sincs elképzelése.

Magam szeretném azt remélni, hogy egy nem-elférfiasodó, hanem inkább a női jelleget kibontakoztató, a racionális mellett az érzelmi tudásra is építő, ökofeminista mozgalom képes lehet egy fenntartható formációba visszaterelni a ma vakvágányon a Természet ellenében vesztébe rohanó, túlfűtött maszkulin gőzmozdonyt.

Ajánlott olvasmány

a történelmi feminizmushoz:

- Altbach, Edith H. (1980): *From Feminism to Liberation*, Cambridge.
- Ashworth, Georgina, szerk. (1995): *A Diplomacy of the Oppressed: New Directions in International Feminism*, Zed Books, London and New Jersey.
- Bruijn, J. G. M. de and Derksen, L. D., szerk. (1993): *The Women's Movement: History and Theory*. Ashgate Pub. Co.
- Buhle, Mary-Jo and Paul, szerk. (1978): *The Concise History of Woman Suffrage: Selections of the Classic Work of Stanton, Anthony, Gage, and Harper*. Illinois, A kezdetektől 1920-ig.
- Chafe, William (1972): *The American Woman: Her Changing Social, Economic and Political Role, 1920–1970*. Oxford University Press.
- Chafetz, Janet és mások (1986): *Female Revolt: Women's Movements in World and Historical Perspective*, Rowman & Allanheld.
- Cooper, James and Sheila (1973): *The Roots of American Feminist Thought*. Allyn and Bacon.
- Daley, Caroline and Nolan, Melanie (1994): *Suffrage and Beyond: International Feminist Perspectives*, New York University Press.
- Deckard, Barbara Sinclair (1983): *The Women's Movement: Political, Socio-Economic and Psychological Issues*. 3rd Edition, Harper.
- Fitzpatrick, Ellen (1990): *Endless Crusade: Women Social Scientists and Progressive Reform*, Oxford University Press.
- Foner, Philip (1979): *Women and the American Labor Movement*. Free, 1979–80.
- Griffin, Gabriele, szerk. (1995): *Feminist Activism in the 1990's*. Taylor & Francis.
- Kraditor, Aileen (1981): *The Ideas of the Woman's Suffrage Movement, 1880–1920*. Norton.
- Lévai Katalin (2000): *A nő szerint a világ*, Osiris Kiadó, Budapest
- Mackenzie, Midge, szerk. (1975): *Shoulder to Shoulder: A Documentary*. Knopf.
- Meyer, Donald (1985): *Sex and Power. The Rise of Women in America, Russia, Sweden, and Italy*. Simon & Schuster.
- Mitchell, Juliet and Oakley, Ann, szerk. (1986): *What is Feminism?* Pantheon.
- Nicholas, Susan Cary és mások (1986): *Rights and Wrongs: Women's Struggle for Legal Equality*, 2d. ed.
- Smith, Ralph E., szerk.: *The Subtle Revolution: Women at Work*. Urban Institute.
- Stacey, Margaret and Price, Marion (1981): *Women, Power and Politics*. Methuen.
- Steinem, Gloria (1983): *Outrageous Acts and Everyday Rebellions*, Holt.
- Wallace, Phyllis A. (1980): *Black Women in the Labor Force*. MIT.

az ökofeminizmushoz:

- Adams, Carol, szerk. (1993): *Ecofeminism and the Sacred*. New York: Continuum: 119–132.
- Alaimo, Stacy (1994): „Cyborg and Ecofeminist Interventions: Challenges for an Environmental Feminism.” *Feminist Studies* 20, no. 1, Spring: 133–52.
- Alcoff, Linda and Potter, Elizabeth (1993): *Feminist Epistemologies*. New York: Routledge.
- Biehl, Janet (1991): *Rethinking Ecofeminist Politics*. Boston: South End Press.
- Braidotti, Rosi, Charliewicz, Ewa, Hävscher, Sabine and Wieringa, Saskia (1994): *Women, the Environment and Sustainable Development: Toward a Theoretical Synthesis*. Atlantic Highlands, N. J.: Zed Books.
- Buege, Douglas (1992): „Epistemic Responsibility to the Nature: Toward a Feminist

TANULMÁNYOK

- Epistemology for Environmental Ethics." American Philosophical Association Newsletter on Feminism and Philosophy 91, Spring: 73–78.
- Cheney, Jim (1987): „Eco-Feminism and Deep Ecology." Environmental Ethics 9, no. 2: 115–45.
- Crittenden, Chris (1998): „A Defense of Ecofeminist Perspectives." Environmental Ethics 20, no. 3: 247–263.
- Cuomo, Christine (1994): „Ecofeminism, Deep Ecology, and Human Population." In Ecological Feminism, ed. Karen J. Warren. New York: Routledge: 88–105.
- Diamond, Irene and Orenstein, Gloria Feman, szerk. (1990): *Reweaving the World: The Emergence of Ecofeminism*. San Francisco: Sierra Club.
- Gaard, Greta (1998): *Ecofeminists and the Greens*. Philadelphia: Temple University Press.
- Goleman, Daniel (1995): *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More than I.Q.* New York: Bantam Books.
- Kelly, Petra (1994): *Thinking Green! Essays on Environmentalism, Feminism, and Nonviolence*. Berkeley, Calif.: Parallax.
- Warren, Karen J. szerk. (1994): *Ecological Feminism*. New York: Routledge.
- Warren, Karen J. szerk. (1996): *Ecological Feminist Philosophies*. Bloomington: Indiana University Press.
- Warren, Karen J. szerk. (1997): *Ecofeminism: Women, Culture, Nature*. Bloomington: Indiana University Press.